

Mariusz Balcerek
Wojewódzka Biblioteka
Publiczna – Książnica
Kopernikańska w Toruniu

**POTRZEBA OSOBNEGO
OPRACOWANIA WOJNY
RZECZYPOSPOLITEJ
ZE SZWECJĄ O INFLANTY
W LATACH 1600–1629.
STAN BADAŃ WRAZ
Z ANALIZĄ ZBIORÓW
ARCHIWALNYCH**

Wojny Rzeczypospolitej ze Szwecją w XVII w. są zagadnieniem powszechnie znanym. Mówiąc o nich, mamy najczęściej na myśli słynny „potop”, utrwalony w polskiej pamięci przez Henryka Sienkiewicza. Chyba żadne inne okresy walk nie były tak chętnie wykorzystywane w literaturze, co ma swoje przełożenie na recepcję wojen ze Szwecją w świadomości opinii publicznej. Szczególnie słabo rozpoznany etapem zmagania jest ich początkowa faza, która rozgrywała się w pierwszych trzech dekadach XVII w. na terenie Inflant, czyli współczesnej Łotwy i Estonii.

Przeciwny student historii, zapytany o wojnę Rzeczypospolitej ze Szwecją w Inflantach na początku XVII w., wypowie jedno słowo: Kircholm. Po pewnym czasie i dodatkowych, pomocniczych pytaniach może usłyszymy o Kokenhauzie, Rydze, hetmanach litewskich Krzysztofach I i II Radziwiłłach, Janie Karolu Chodkiewiczu oraz królach szwedzkich Karolu IX i Gustawie II Adolfie. Dodatkowych informacji nie powinniśmy się spodziewać. Dlaczego? Odpowiedzi jest wiele.

Po pierwsze, walki te zakończyły się klęską Rzeczypospolitej, a jak wiadomo, porażki chce się wymazać z pamięci. Po drugie, teatr działań wojennych jest oddalony od obecnych terenów Polski, co utrudnia zachowanie pamięci o minionych wydarzeniach. I po trzecie, walki nad Dźwiną nie posiadają

do dnia dzisiejszego własnego, osobnego opracowania. O dwóch pierwszych przyczynach można by wiele mówić. Kto wie, może przy innej okazji wróci się do tego. W niniejszym artykule chciałbym skoncentrować się na ostatnim z wymienionych powodów, czyli braku monograficznego omówienia trwających prawie 30 lat zmagania polsko-litewsko-szwedzkich w Inflantach. Będzie to przyczynek do próby przedstawienia stanu badań nad zagadnieniem walki Rzeczypospolitej ze Szwecją o Inflanty w latach 1600–1629 oraz możliwości ich dalszego rozwoju.

Opis wojny znajdziemy w syntezach dotyczących zmagania politycznych i militarnych Rzeczypospolitej ze Szwecją, w biografiiach głównych bohaterów, w artykułach poświęconych poszczególnym kampaniom i bitwom, a także w pracach omawiających interesujący nas okres. Odnosi się to zarówno do strony polsko-litewskiej, jak i szwedzkiej.

Zacznijmy od polityczno-militarnych syntez dotyczących zmagania Rzeczypospolitej ze Szwecją. Pierwszą tego typu pracą była książka *Walka o Bałtyk (1544–1621)* Adama Szelągowskiego z 1904 r., będąca częścią trylogii zatytułowanej *Sprawa północna w wiekach XVI i XVII*¹. Wart podkreślenia jest fakt, iż mimo upływu ponad 100 lat od jej wydania książka zachowuje w dalszym ciągu swoją wysoką wartość. Co ciekawe, trudno znaleźć dla niej odpowiednik po drugiej stronie Bałtyku.

Spośród opracowań czysto wojskowych dysponujemy dwiema pracami omawiającymi całokształt wojen polsko-litewsko-szwedzkich. Pierwszą z nich jest książka *Rapier i koncerz. Z dziejów wojen polsko-szwedzkich* Leszka Podhorodeckiego z połowy lat 80. ubiegłego wieku². Autorem drugiej, wydanej przed pięciu laty, zatytułowanej *Wojny Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, jest Paweł Skworoda³. Są to opracowania popularnonaukowe, bezkrytycznie podchodzące do wcześniejszej literatury, choć upowszechniające wiedzę o wojnie.

Szwedzi wprawdzie nie poświęcili wojnom z Rzeczpospolitą osobnej publikacji, ale za to dokładnie przedstawili temat w pracach zbiorowych. Przykładem może być monumentalne dzieło szwedzkiego sztabu generalnego *Sveriges krig* z końca lat 30. XX w., analizujące działania wojenne z czasów króla Gustawa II Adolfa. Całość liczy osiem tomów – drugi poświęcono właśnie wojnie z południowym sąsiadem⁴. Wiele na ten temat znaleźć można również w historiach

¹ A. Szelągowski, *Sprawa północna w wiekach XVI i XVII*, cz. 1: *Walka o Bałtyk (1544–1621)*, Lwów 1904.

² L. Podhorodecki, *Rapier i koncerz. Z dziejów wojen polsko-szwedzkich*, Warszawa 1985.

³ P. Skworoda, *Wojny Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, Warszawa 2007.

⁴ *Sveriges krig. 1611–1632*, Bd. 2: *Polska kriget*, Generalstaben, Stockholm 1936.

szwedzkich regimentów. Nie zaskakuje fakt, że jedną z najlepszych tego typu prac jest historia królewskiej gwardii *Kungl. Svea Livgardes historia* autorstwa Bertila Barkmana i Svena Lundkvista, opublikowana w ubiegłym stuleciu⁵.

Polska historiografia pochwalić się może takimi opracowaniami zbiorowymi, jak *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*⁶ czy *Polskie tradycje wojskowe*⁷. W pierwszym z nich znaleźć możemy tekst świetnego znawcy tematu Stanisława Herbsta, w drugim natomiast rozdział napisany przez Wiesława Majewskiego.

Wśród litewskich i łotewskich badaczy i hobbystów temat zmagania Rzeczypospolitej ze Szwecją w Inflantach nie cieszył się zbytnią popularnością, o czym świadczy brak syntetycznych opracowań poświęconych temu zagadnieniu.

Walki nad Dźwiną omawiane były również przy okazji przedstawiania głównych bohaterów tych zmagania. W każdej biografii polskiego króla Zygmunta III, królów szwedzkich – Karola IX i jego słynnego syna Gustawa II Adolfa czytelnik odnajdzie bardziej lub mniej dokładne opisy działań wojennych. Na szczególną wzmiankę zasługuje praca Michaela Robertsa *Gustav II Adolf. A history of Sweden 1611–1632*, gdzie autor przedstawił słynną tezę „rewolucji militarnej”⁸. Mimo iż jest ona obecnie dyskusyjna, to jej znaczenie dla późniejszych badań wojskowych trudno przecenić. Prac na temat szwedzkiego władcy, jak pisał Zbigniew Anusik w biografii Gustawa II Adolfa, jest bardzo wiele⁹. Nie będziemy próbować ich tutaj omawiać.

Również dowódcy wojskowi doczekali się opracowań biograficznych, w których nie mogło zabraknąć opisu działań wojennych. Wspomnieć należy tutaj o pracy Adama Naruszewicza poświęconej hetmanowi litewskiemu Janowi Karolowi Chodkiewiczowi¹⁰, o Inflantczykach Jerzym i Wolmarze Farensbachach przedstawionych przez Theodora Schiemanna¹¹ i Augusta Seraphima¹²

⁵ B. Barkman, *Kungl. Svea Livgardes historia*, Bd. 2: 1560–1611, Stockholm 1938–1939; B. Barkman, S. Lundkvist, *Kungl. Svea livgardes historia*, Bd. 3:1: 1611–1632, Stockholm 1963.

⁶ *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. 1: *Do roku 1648*, red. J. Sikorski, Warszawa 1965.

⁷ *Polskie tradycje wojskowe*, t. 1, red. J. Sikorski, Warszawa 1990.

⁸ M. Roberts, *Gustav II Adolf. A history of Sweden 1611–1632*, vol. 1–2, London 1953–1958.

⁹ Z. Anusik, *Gustav II Adolf*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996.

¹⁰ A. Naruszewicz, *Historia Jana Karola Chodkiewicza, Woiewody Wilenskiego, Hetmana Wielkiego W. X. L.*, t. 1, Warszawa 1871.

¹¹ T. Schiemann, *Jürgen Farensbach. Ein Bild baltischen Kriegerleben*, [w:] idem, *Charakterköpfe und Sittenbilder aus der baltischen Geschichte des sechzehnten Jahrhunderts*, Mitau 1877, s. 49–76.

¹² A. Seraphim, *Der Kurländer Wolmar Farensbach. Ein Parteigänger und Verräter des 17. Jahrhunderts*, [w:] A. Seraphim, E. Seraphim, *Aus der Kurländischen Vergangenheit. Bilder und Gestalten des siebzehnten Jahrhunderts*, Stuttgart 1893, s. 7–152.

oraz Szwedzie Nilsie Stiernsköldzie, któremu osobną książkę poświęcił Bertil Broomé¹³. Niestety, wielu innych nadal czeka na swojego autora. Dotyczy to np. hetmana litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła, który mimo kilku przyczynkowych prac Henryka Wisnera¹⁴ i Urszuli Augustyniak¹⁵ nie posiada jeszcze osobnego opracowania biograficznego.

Oczywiście najlepiej działania wojenne w Inflantach zostały przedstawione w monograficznych książkach i artykułach poświęconym poszczególnym kampaniom, bitwom i operacjom. Pierwsze tego typu publikacje zaczęły się pojawiać w 2. poł. XIX w. To właśnie z tego okresu pochodzą artykuły (w zasadzie to kilka części jednego) legendy polskiej historii wojskowej Konstantego Górskiego, opisującego kampanie lat 20. (*Wojna Rzeczypospolitej ze Szwecją za panowania Zygmunta III-go od roku 1621-go do 1629-go*)¹⁶. Po drugiej stronie Bałtyku w formie książkowej wydawał swoje prace na temat pierwszych kampanii, czyli lat 1601–1605, Gustaf Tranér¹⁷. W XX w., poza wspomnianymi już syntezami, opublikowane zostały liczne prace Stanisław Herbsta, autora wznowionej sześć lat temu książki *Wojna inflancka 1600–1602*, oraz artykułów *Kampanja letnia 1601* i *Wojna inflancka 1603–1604*¹⁸. Pióro do opisywania walk nad Dźwiną przejął po nim jego uczeń, Henryk Wisner. Spod jego ręki wyszła książka *Kircholm 1605*, a także artykuły opisujące kampanie lat 1617–1618, 1621–1622 oraz 1625–1629¹⁹.

¹³ B. Broomé, *Nils Stiernsköld*, Stockholm 1950.

¹⁴ H. Wisner, *Dysydent protektorem zakonów. Z działalności Krzysztofa II Radziwiłła (1585–1640)*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1968, t. 13, s. 215–217; idem, *Król i książę. Konflikt między Zygmuntem III Wazą i Krzysztofem Radziwiłłem*, „Rocznik Białostocki” t. 11: 1972, s. 53–100; idem, *Dwa polskie plany wojny szwedzkiej z 1629 r. (projekty Jerzego Zbaraskiego i Krzysztofa Radziwiłła)*, „Zapiski Historyczne” 1977, z. 2, s. 7–23; idem, *Rzeczpospolita Wazów II. Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa 2004.

¹⁵ U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1994, t. 38, s. 63–77; eadem, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła*, Warszawa 2001; eadem, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa 2004.

¹⁶ K. Górski, *Wojna Rzeczypospolitej ze Szwecją za panowania Zygmunta III-go od roku 1621-go do 1629-go*, „Biblioteka Warszawska” 1887, t. 3, s. 379–406, t. 4, s. 43–72; 1888, t. 2, s. 33–84, 234–254, 415–434.

¹⁷ G. Tranér, *Konung Carl IXs Fälttåg i Livland år 1601*, Stockholm 1872; idem, *Kungl. Carl IXs Krig i Livland år 1602–1605*, Stockholm 1876.

¹⁸ S. Herbst, *Kampanja letnia 1601*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1931, nr 4, s. 199–234; idem, *Wojna inflancka 1603–1604*, [w:] *Studia Historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, red. A. Gięsztor, G. Labuda, T. Manteuffel, T. Zawadzki, Warszawa 1958, s. 295–307; idem, *Wojna inflancka 1600–1602*, Zabrze 2006.

¹⁹ H. Wisner, *Kampanja inflancka Krzysztofa Radziwiłła w latach 1617–1618*, „Zapiski Historyczne” 1970, z. 1, s. 9–35; idem, *Wojna inflancka 1625–1629*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1970, t. 16, cz. 1, s. 27–93; idem, *Dwa polskie plany wojny szwedzkiej z 1629 r. (projekty Jerzego Zbaraskiego i Krzysztofa Radziwiłła)*, „Zapiski Historyczne” 1977, z. 2, s. 7–23; idem, *Kircholm 1605*, Warszawa 1987; idem, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–1622*, „Zapiski Historyczne” 1991, z. 4, s. 45–69.

Największym zainteresowaniem badaczy cieszyły się pierwsze kampanie, ze słynną bitwą pod Kircholmem na czele. Batalią zajmowali się, poza już wymienionymi²⁰, Ferdynand Kudelka²¹, Balčiūnas²², Gustav Petri²³, Otton Laskowski²⁴, Jerzy Teodorczyk²⁵, Witold Rawski²⁶, Darius Antanavičius²⁷, a ostatnio także autor niniejszego tekstu²⁸. Na drugim miejscu można ulokować pierwsze boje niedoświadczonego jeszcze Gustawa II Adolfa, które w ostateczności zadecydowały o odpadnięciu większej części Inflant od Rzeczypospolitej. Słabo opracowane zostały natomiast walki rozgrywane się pomiędzy bitwą pod Kircholmem w 1605 r. a zdobyciem przez Szwedów Rygi w 1621 r.

Na zakończenie tego przeglądu literatury wspomnieć należy o bardzo licznej grupie prac pośrednio przedstawiających interesujący nas problem. Przede wszystkim są to publikacje opisujące szersze lub węższe kwestie natury politycznej, ustrojowej, gospodarczej oraz oczywiście militarnej. Na wzmiankę zasługują książki i artykuły: Nilsa Ahnolda²⁹, Ragnara Liljedhala³⁰, Kazimierza Tyszkowskiego³¹, Bertila Thyressona³², Georga Ericssona³³, Axela Norber-

²⁰ Idem, *Kircholm 1605*, s. 105–107; idem, *Bitwa kircholmska – pytania i wątpliwości*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 19.

²¹ F. Kudelka, *Bitwa pod Kircholmem*, „Ateneum” 1883, t. 3, z. 9, s. 478–512; idem, *Bitwa pod Kircholmem*, Warszawa 1921.

²² [P.] Balčiūnas, *Pirmasis švedų karas ir Kircholmo kova*, „Karo Archyvas” 1925, T. 1, s. 3–24.

²³ G. Petri, *Kungl. Första livgrenadjärregementets historia*, Stockholm 1926.

²⁴ O. Laskowski, *Kircholm*, [w:] *Encyklopedia wojskowa*, t. 4, red. O. Laskowski, Warszawa 1934, s. 236–241.

²⁵ J. Teodorczyk, *Tajemnice zwycięstwa, czyli bitwa pod Kircholmem w ikonografii z XVIII w.*, „Muzealnictwo wojskowe” 2005, t. 8, s. 373–402.

²⁶ W. Rawski, *Kircholm 1605. Refleksje w 400-lecie bitwy*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 3, s. 145–172.

²⁷ D. Antanavičius, *Znane i nieznanne źródła do kampanii kircholmskiej w 1605 roku*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku...*, s. 23–41.

²⁸ M. Balcerek, *Wkład księstwa Kurlandii i Semigalii oraz powiatu piltyńskiego w bitwę pod Kircholmem w 1605 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2009, nr 2, s. 5–22; idem, *Liczebność, skład i szyk wojska hetmana litewskiego Jana Karola Chodkiewicza w bitwie pod Kircholmem na ordre de bataille Erika Dahlberga*, „Zapiski Historyczne” 2009, z. 3, s. 7–23; idem, *Liczebność, skład i szyk obydwu walczących stron w bitwie pod Kircholmem*, [w:] *Kircholm 1605. Zeszyty Historyczne*, red. J. Hryniewicz, Rīga–Ryga 2005–2010, s. 17–44.

²⁹ N. Ahnold, *Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626*, „Historisk Tidskrift” 1918, H. 2, s. 75–115; idem, *Gustaf Adolf inför tyska kriget*, Stockholm 1918; idem, *Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död*, Stockholm 1940.

³⁰ R. Liljedhal, *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634*, Uppsala 1933.

³¹ K. Tyszkowski, *Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji w roku 1598 (relacje i diarjusze)*, Lwów 1927; idem, *Gustaw Adolf wobec Polski i Moskwy (1611–1616)*, Kraków 1930; idem, *Polska polityka kościelna w Inflantach (1581–1621)*, [w:] *Polska a Inflanty*, red. J. Borowik, Gdynia 1939, s. 55–97.

³² B. Thyresson, *Sverige och det protestantiska Europa från knäredfreden till Rigas erövring*, Uppsala 1928.

³³ G. Ericsson, *Gustav II Adolf och Sigismund 1621–1623*, Uppsala 1928.

ga³⁴, Henryka Wisnera³⁵, Antanasa Tyli³⁶, Anny Filipczak-Kocur³⁷, Arkadiusza Czwołka³⁸ oraz Volkera Kellera³⁹.

Jak widać, na tematy związane z wojną w Inflantach pisano wiele. Tym bardziej dziwi, że nie powstała jeszcze osobna praca poświęcona temu zagadnieniu. Co jest tego przyczyną? Na pewno nie brak literatury. Czy wynika to z dostępności źródeł? Spróbujmy przyjrzeć się bliżej temu problemowi.

Materiały dotyczące wojny Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629 są porozrzucane po wielu instytucjach naukowych na terenie Polski, Szwecji, Litwy, Łotwy oraz Rosji. Potrzeba odwiedzenia wszystkich tych krajów może być pewnym utrudnieniem dla badaczy, należy jednak zauważyć, że w dzisiejszych czasach, dzięki zmianom geopolitycznym i technologicznym, historykom jest znacznie łatwiej prowadzić zagraniczne kwerendy niż wcześniej.

Zacznijmy od polskich instytucji. Najwięcej materiałów na interesujący nas temat znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, przede wszystkim w Archiwum Radziwiłłów, w działach II, III, IV, V i VII, gdzie przechowywane są duże zbiory korespondencji, diariuszy, opisów, aktów

³⁴ A. Norberg, *Polen i svensk politik 1617–1626*, Stockholm 1974.

³⁵ H. Wisner, *Opinia szlachecka Rzeczypospolitej wobec polityki szwedzkiej Zygmunta III w latach 1587–1632*, „Zapiski Historyczne” 1973, z. 2, s. 9–49; idem, *Polska sztuka wojenna XVII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1977, nr 2, s. 405–415; idem, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, cz. 1: 1973, t. 19, s. 61–138; cz. 2: 1978, t. 21, s. 45–148; idem, *Próby utworzenia skarbu stałego w Litwie*, „Kwartalnik Historyczny” 1982, nr 1, s. 85–89; idem, *Zygmunt III Waza*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991; idem, *Lisowczycy*, Warszawa 1995; idem, *Spór o rozejm litewsko-szwedzki w Baldenmojzie z 1627 roku*, „Zapiski Historyczne” 2001, z. 1, s. 23–36.

³⁶ A. Tyla, *Lietuva ir Livonija XVIa. Pabaigoje–XVIIa. Pradžioje*, Vilnius 1986.

³⁷ A. Filipczak-Kocur, *Próby pojednania Krzysztofa Radziwiłła z Zygmuntem III na sejmie zwyczajnym w 1629 roku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu”, Seria A, Historia, 1978, nr 15, s. 61–73; eadem, *Sejm zwyczajny z roku 1629*, Warszawa–Wrocław 1979; eadem, *Materiały do dziejów skarbu koronnego za Zygmunta III*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu”, Seria A, Historia, 1984, t. 21, s. 111–207; eadem, *Skarb koronny za Zygmunta III Wazy*, Opole 1985; eadem, *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów 1587–1648*, Wrocław 1994.

³⁸ A. Czwołek, *Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego w latach 1573–1633*, Toruń 2004 [niepublikowana praca doktorska]; idem, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego, i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633*, „Czasy Nowożytnie”, cz. 1: 2003, t. 15, s. 107–175; cz. 2: 2007, t. 20, s. 67–101; idem, *Konflikty i spory wśród dowódców litewskich w czasie wojny w Inflantach w latach 1625–1629 i ich wpływ na przebieg działań militarnych*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku...*, s. 93–103.

³⁹ V. Keller, *Der Roßdienst im Herzogtum Kurland 1561–1617*, Mainz 1991 [niepublikowana praca magisterska]; idem, *Lehnspflicht und äußere Bedrohung: Der Streit um den Roßdienst im Herzogtum Kurland 1561 bis 1617*, [w:] *Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*, Bd. 1, hrsg. von E. Oberländer und I. Misāns, Lüneburg 1993, s. 57–98; idem, *Herzog Friedrich von Kurland (1569–1642). Verfassungs-, Nachfolge- und Neutralitätspolitik*, Marburg 2005.

normatywnych, notatek oraz wszelkiego rodzaju spisów. Bogatymi kolekcjami pochwalić się mogą również biblioteki: PAN w Kórniku, Raczyńskich w Poznaniu, Książąt Czartoryskich w Krakowie (Teki Naruszewicza) oraz Archiwum Państwowego w Gdańsku. Wszystkie te instytucje przechowują źródła podobnego typu jak AGAD. Co prawda, wiele z tych materiałów się powtarza, jak chociażby diariusz wojny szwedzkiej w Inflantach z początku lat 20. XVII w., występujący w Warszawie, Kórniku, Poznaniu i Krakowie, ale większość stanowi unikatowy zbiór źródeł.

Stosunkowo mniejsze, choć równie ważne, materiały są przechowywane w Archiwum Państwowym w Krakowie (Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów), Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Ordynacji Zamoyskich w Warszawie oraz Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Wymienione zbiory są powszechnie znane polskim historykom, którzy z nich korzystają. Gorzej – znacznie gorzej – jest z obcymi instytucjami. Mam tutaj na myśli przede wszystkim ogromne kolekcje przechowywane w Sztokholmie, w Archiwum Państwowym (Riksarkivet) i Wojskowym (Krigsarkivet). Polscy badacze bardzo rzadko odwiedzali stolicę Szwecji w trakcie swoich kwerend poprzedzających napisanie książek i artykułów, co miało przełożenie na efekty ich prac. Gruntowne zapoznanie się z tymi materiałami z pewnością pozwoliłoby na ustalenie wielu kontrowersyjnych kwestii funkcjonujących w polskiej historiografii.

W Riksarkivet, w działach Diplomatica, królewskich listów i konceptów, listów do króla, kolekcjach dygnitarzy Karola Karlssona Gyllenhielma, Jakuba de la Gardie, Axela Oxentierny, znajdują się liczne dokumenty dotyczące stosunków pomiędzy Szwecją a Rzeczpospolitą oraz ich podejścia do Inflant. Informacje na temat działań wojennych odnaleźć możemy w innych działach tego archiwum (Riksregistratur, Extranea, gdzie znajduje się dużo poloników, Kammararkivet, Militära ämnessamlingar, Flottan handlingar i Skoklosterarkivet).

Uzupełnieniem dla zbiorów w Riksarkivet są równie imponujące materiały z Krigsarkivet. W działach Militieräkenskaper i Militieräkningar znajdują się także ogromne ilości spisów wojska, regimentów i kompanii, często wymieniających wszystkie nazwiska w oddziale – u nas coś takiego stanowi rzadkość, przez co wywołuje oczywiście uczucie zazdrości! Na wzmiankę zasługują tutaj także imponujące zbiory źródeł ikonograficznych (działy: Utländska stads- och fästningsplaner, Sveriges krig (1521–1864), Historiska Planscher i Ordre de bataille). Oprócz tego w dziale Gustav Adolfsverket zgromadzone zostały

liczne maszynopisy przygotowane przez szwedzki sztab generalny. Anonimowi najczęściej autorzy tych opracowań przedstawili szczegółowo wszystkie kampanie prowadzone przez szwedzkiego króla Gustawa II Adolfa oraz zagadnienia z tym związane. Ich ustalenia zostały przed II wojną światową wydane we wspomnianym już wcześniej monumentalnym ośmiotomowym dziele *Sveriges krig*.

Bardzo wiele materiałów na temat wojny Rzeczypospolitej ze Szwecją w Inflantach przechowywanych jest również w instytucjach znajdujących się poza granicami tych dwóch państw. Mam tutaj na myśli archiwa i biblioteki na terenie Litwy, Łotwy oraz Rosji. W przypadku tej pierwszej możemy odwiedzić w Wilnie Bibliotekę Litewskiej Akademii Nauk (Lietuvos Mokslu Akademijos Biblioteka) i Litewskie Główne Archiwum Historyczne (Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas). Więcej czasu poświęcić musimy Łotewskiemu Głównemu Archiwum Historycznemu w Rydze (Latvijas valsts vēstures arhīvs), gdzie przechowywane są źródła odnoszące się do Księstwa Kurlandii i Semigalii, lenna polskiego króla, a także Inflant z potężnym miastem Rygą na czele. Wypadałoby również przeprowadzić kwerendę w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu (Rossijskaja Nacjonalnaja Biblioteka), gdzie natrafić można na bardzo wiele nieznanych, a przez to niezwykle interesujących, materiałów.

Na koniec wypada wspomnieć o licznych źródłach drukowanych, stanowiących doskonałe uzupełnienie zbiorów rękopiśmiennych. Wydano bogate kolekcje korespondencji hetmana litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła⁴⁰ oraz kanclerza szwedzkiego Axela Oxenstierny⁴¹. Ukazały się również drukiem kroniki autorstwa Reinholda Heidensteina⁴², Pawła Piaseckiego⁴³, Johannisa Locceniusa⁴⁴, Johanna Bodeckera⁴⁵, Thomasa Hiärna⁴⁶ i Christiana Kelcha⁴⁷. Dla odtworzenia szczegółów działań wojennych niezbędne są wszelkiego rodzaju

⁴⁰ *Księcia Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego Wielkiego Księstwa Litewskiego sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*, Paryż 1859.

⁴¹ *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling*, Afd. 1–2, red. P. Sondén, C.G. Styffe, Stockholm 1888–1900.

⁴² R. Heidenstejn, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do 1594*, t. 2, przekł. M. Gliszczyński, Petersburg 1857.

⁴³ P. Piasecki, *Kronika*, przekł. J. Bartoszewicz, Kraków 1870.

⁴⁴ J. Loccenius, *Historiae rerum Svecicarum*, Upsali bdw.

⁴⁵ J. Bodecker, *Chronik. Livländischer und Rigascher Ereignisse. 1593–1638*, bearb. von J.G.L. Napierski, Riga 1890.

⁴⁶ T. Hiärn, *Ehst-, Lyf-, und Lettländischer Geschichte*, [w:] *Monumenta Livoniae Antiquae*, Bd. 1, hrsg. von C.E. Napiersky, Riga–Dorpat–Lepzig 1835, s. 1–444.

⁴⁷ Ch. Kelch, *Liefländische Historia oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friends- Geschichte Esth- Lief- und Lettlandes*, Revall 1695.

diariusze i opisy, przedstawiające kampanie, bitwy i oblężenia. Wymienić tutaj można: *Diarium uber die izige Kriegsleuffe*⁴⁸, *Egenhändigiga anteckningar af Carl Carlsson Gyllenhielm*⁴⁹, *Equitis Lituani de bello Livonico per Decennium gesto*⁵⁰, *List O oblężeniu zamku Dyamentskiego w Inflanciech...*⁵¹, *Carolomachie*⁵², *Ekspedycję inflantską 1621 roku*⁵³ czy też *Diariusze wyprawy hetmana litewskiego Lwa Sapielhy do Inflant w 1625 r.*⁵⁴.

Podsumowując, można śmiało stwierdzić, iż dysponujemy ogromnym materiałem źródłowym pozwalającym na stworzenie obszernego i dokładnego opracowania na temat wojny Rzeczypospolitej ze Szwecją w Inflantach w latach 1600–1629. To samo da się powiedzieć o wspomnianej wcześniej bardzo ogólnie literaturze.

W tym miejscu wypada się pochwalić planem napisania wraz z kolegą dr. Karolem Łopateckiem książki o Dźwinie jako linii obronnej. Praca ta, choć nie aspiruje do miana pełnego opracowania działań wojennych w Inflantach, ma stanowić etap przybliżający nas do takiego dzieła. Mamy nadzieję, że powstanie książki przedstawiającej Dźwinę w charakterze rubieży obronnej będzie przysłowiowym przyczółkiem zachęcającym do dalszych badań nad konfliktem polsko-litewsko-szwedzkim w Inflantach i badania te umożliwiającym, wydaje się bowiem, iż kompleksowe ukazanie zagadnienia obecności Rzeczypospolitej nad Dźwiną przyczyni się w przyszłości do zwiększenia wiedzy o tym w Polsce.

⁴⁸ *Diarium uber die izige Kriegsleuffe*, Rigasche Stadtblätter 1895, s. 107–112, 115–119, 125–128, 131–136, 139–143, 147–152, 155–159, 164–168, 174–175, 187–190, 195–198.

⁴⁹ *Egenhändigiga anteckningar af Carl Carlsson Gyllenhielm rörande tiden 1597–1601*, utgifna af Kungl. Samfundet för Utgivande av Handskrifter Rörande Skandnaviens Historia, Historiska Handlingar, Del. 20: 1905, s. 258–395.

⁵⁰ *Equitis Lituani de bello Livonico per Decennium gesto*, Vilnae 1610.

⁵¹ *List O oblężeniu zamku Dyamentskiego w Inflanciech, Do Jaśnie Wielmożnego Pana CHRISTOPHA MONIWIDA na Dorostaiach, Marszałka Najwyższego W. X. Litewsk[iego] Wołowiskiego, Szereszowskiego, Dynamentskiego, &c. Starosty: Od Namiestnika Je[go] M[o]ści Dynametskiego, Pana GABRIELA BIALOZORA, Dzierżawce Nowomłyńskiego, Dnia 22. Miejsiąca Octob[ra] w Roku 1605. pisany*, bmnw 1605.

⁵² L. Bojer, *Carolomachia, qua felix victoria...*, Wilno 1606.

⁵³ J. Kunowski, *Ekspedycyja inflantska 1621 roku*, wyd. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2007.

⁵⁴ Z. Bruliński, *Diariusze wyprawy hetmana litewskiego Lwa Sapielhy do Inflant w 1625 r.*, „Studia Historyczno-Wojskowe” 2007, t. 2, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, s. 72–92.

Summary

The need to prepare a separate paper concerning the war between the Commonwealth and Sweden over Livonia during 1600–1629.

The state of research and analysis of archival collections

The wars between the Commonwealth and Sweden in the seventeenth century are a well-known issue. Speaking of them, we usually refer to them as the famous “deluge”, preserved in the memory of Poles by Henryk Sienkiewicz. Perhaps no other period of fighting has been so often used in literature, which has its impact on the reception of wars with Sweden in the minds of the public. A particularly poorly recognized stage of the struggle is the initial phase, which took place in the first three decades of the seventeenth century in Livonia, i.e. modern Latvia and Estonia.

The average history student, when asked about the war between the Commonwealth and Sweden in Livonia at the beginning of the seventeenth century, will say just one word: Kircholm. After some time of posing additional ancillary questions, we may hear Kokenhausen, Riga; Lithuanian hetmans, Christophers Radziwiłł I and II; Jan Karol Chodkiewicz, and Swedish kings, Charles IX and Gustav II Adolf. We should not expect additional information. Why not? There are many answers.

Firstly, the battles resulted in the defeat of the Commonwealth, and people generally want to erase failures from their memory. Secondly, the theatre of war is far from the current Polish land, making it difficult to preserve the memory of past events. Thirdly, to this day, a separate subject of study has not been done on the fighting over Daugava. Many things could be said about the first two reasons. Who knows, maybe some other time we can come back to it. In this article I want to focus on the last of these reasons, i.e. the lack of a monographic discussion over the Polish-Lithuanian-Swedish struggles ongoing in Livonia for nearly 30 years. It will be a contribution to the efforts to present the state of research on the issue of fighting between the Commonwealth and Sweden over Livonia in the years 1600–1629 and the possibilities for their further development.

The description of the war can be found in the syntheses of the political and military struggles between the Commonwealth and Sweden (*Fight of the Baltic Sea (1544–1621)* by Adam Szelański; *The Rapier And the Sabre. From the History of Polish-Swedish wars* by Leszek Podchorodecki; *Wars of the Polish-Lithuanian Commonwealth With Sweden* Paweł Skworoda; the work of the Swedish General Staff entitled *Sveriges Krig, the Outline of the History of the Polish Military System until 1864*, edited by Janusz Sikorski), in the biographies of the main characters (*Gustav II Adolf. A history of Sweden 1611–1632* by Michael Roberts; *Historia Jana Karola Chodkiewicza, Woiewody*

Wilenskiego, *Hetmana Wielkiego W. X. L.* [*The History of Jan Karol Chodkiewicz, Voivode of Vilnius, Grand Hetman of the GDL*] by Adam Naruszewicz; *Der Kurländer Wolmar Farensbach. Ein Parteigänger und Verräter des 17. Jahrhunderts* by August Seraphim), in articles devoted to individual campaigns and battles (*The War of the Commonwealth With Sweden During the Reign of Sigismund III from 1621 to 1629* by Konstanty Górski; and above all the work of Stanisław Herbst: *The Livonian War 1600–1602*; *The Livonian War 1603–1604*; and his disciple, Henryk Wisner: *Livonian campaign of Krzysztof Radziwill in the years 1617–1618*; *Livonian War of 1625–1629*; *Polish-Swedish War in Livonia in 1621–1622 and Kircholm 1605*), as well as in the works on the period we are interested in (*Polen i svensk politik 1617–1626* by Axel Norberg; *Sigismund III Vasa* by Henry Wisner; *Herzog Friedrich von Kurland (1569–1642). Verfassungs-, Nachfolge- und Neutralitätspolitik* by Volker Keller).

A lot of materials on the war between the Commonwealth and Sweden in the years 1600–1629 can be found in many scientific institutions scattered around Poland (Central Archives of Historical Records in Warsaw, Polish Academy of Sciences Library in Kórnik, Raczyński Library in Poznań, The Princes Czartoryski Library in Kraków, and the National Archives in Gdańsk), Sweden (Riksarkivet and Krigsarkivet in Stockholm), Lithuania (Lietuvos Mokslu Akademijos Library and Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas in Vilnius), Latvia (Latvijas valsts vēstures arhīvs in Riga), and Russia (Rossiyskaya Natsionalnaya Library in St. Petersburg). The need to visit all these countries may be difficult for researchers; however, it should be noted that presently, thanks to geopolitical and technological changes, historians can conduct external queries much easier than before.

Lastly, a number of printed sources should be mentioned, which are the perfect complement to the manuscript collections. A large collection of letters was issued (*Military And Political Affairs of Christopher Prince Radziwill, Hetman of the Grand Duchy of Lithuania, 1621–1632*; *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling*), as well as numerous chronicles (*Chronicle* by Paweł Piasecki; *Historiae rerum Svecicarum* by Johannis Loccenius; *Chronik. Livländischer und Rigascher Ereignisse. 1593–1638* by Johann Bodecker). To reproduce the details of the war, all kinds of diaries and descriptions are needed presenting campaigns, battles, and sieges (*Egenhändig a anteckningar af Carl Carlsson Gyllenhielm*; *Equitis Lituani de bello Livonico per Decennium gesto*; *Livonian Expedition of 1621*).

In conclusion, it is fair to say that we have a vast resource of materials that help create a comprehensive and thorough study on the war between the Commonwealth and Sweden in Livonia in the years 1600–1629. The same can be said about the aforementioned literature.

At this point, I am proud to announce that I plan to write a book with my friend, Dr. Karol Łopatecki, about the Daugava River used as a line of defence.

This work, although it does not aspire to be a complete study of military activities in Livonia, is a step that brings us closer to such a work. We hope that the book that presents the Daugava River as a defensive outpost will be a start to encourage and allow further research on the Polish-Lithuanian-Swedish conflict in Livonia, for it seems that a thorough overview of the issue related to the presence of the Commonwealth on the Daugava River will contribute in the future to the increased knowledge about Poland.

Translated by Zbigniew Zabielski